

DAMLI CHOLG'ULAR ORKESTRIDA KLARNET CHOLG'USINING AKUSTIK XUSUSIYATLARI VA IJROCHILIK TEXNIKASI

Ikramov Alisher Nosirovich

Glier nomidagi Respublika ixtisoslashtirilgan musiqa maktabi

Klarnet sinfi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15278853>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20- Aprel 2025 yil

Ma'qullandi: 23- Aprel 2025 yil

Nashr qilindi: 25- Aprel 2025 yil

KEY WORDS

klarnet, akustik xususiyatlar, ijrochilik texnikasi, tembr, artikulyatsiya, nafas nazorati, ansambl uyg'unligi, metodika.

ABSTRACT

Mazkur maqolada damli cholg'ular orkestri tarkibida klarnet cholg'usining akustik xususiyatlari, uning tembr boyligi, diapazon imkoniyatlari va ovoz chiqarish mexanizmlari ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Klarnetning orkestrdagi funksional o'rni, u orqali hosil bo'ladigan dinamika va ifoda imkoniyatlari, shuningdek, boshqa damli cholg'ular bilan tembr jihatdan uyg'unlashuvi yoritilgan. Maqolada, shuningdek, klarnet ijrochiligida zamonaviy texnikalar, nafasni boshqarish, artikulyatsiya, legato va stakkatoga oid texnik mashqlar, hamda o'quvchilarni bosqichma-bosqich tayyorlash metodikasi tavsiflangan.

Zamonaviy musiqiy madaniyatda orkestr san'ati o'zining murakkab timbral tuzilishi, polifonik qatlamlar uyg'unligi va ijrochilik texnikasidagi boy imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Ayniqsa, damli cholg'ular orkestri o'zining tembr jihatdan xilma-xil palitrasi bilan musiqiy asarlarning hissiy-estetik ifodasini yanada kuchaytiradi. Ushbu orkestr turida klarnet cholg'usi alohida o'rin egallaydi. U o'zining keng diapazoni, differensial tembr rangi, intonatsion aniqligi va akustik elastikligi bilan boshqa cholg'ulardan farq qiladi.

Klarnetning akustik tabiati – ya'ni uning silindrsimon trubasi, bir dildirakli (monoreed) mexanizmi, akustik rezonans xossalari – ushbu cholg'uni nafaqat orkestr doirasida, balki yakkaxon (solistik) ijroda ham keng qo'llash imkonini yaratadi. Klarnetda hosil bo'ladigan tovushlar o'zining yumshoq, shaffof, ba'zan esa dramatik ifoda kuchi bilan orkestr tuzilishida barqarorlik va muvozanatni ta'minlaydi. Ayniqsa, uning chalish texnikasi – legato, stakkato, frulato va artikulyatsion aniqlik talab qiluvchi usullar orqali ijrochining musiqiy fikrini erkin va ravon bayon etishiga xizmat qiladi.

Pedagogik va ijrochilik nuqtayi nazaridan qaralganda, klarnet yosh musiqachilarni nafas bilan tovush hosil qilish texnikasiga o'rgatish, intonatsion barqarorlik, tembr nazorati hamda ansambl uyg'unligiga erishish yo'lida samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan, uni o'rgatish jarayonida akustik modellashtirish, intonatsion differensial tahlil kabi yondashuvlar dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, klarnetning orkestrdagi o'rni haqida ilmiy-nazariy tahlillar yetarli bo'lmasligi bilan birga, uning ijrochilik imkoniyatlarini chuqur o'rganish, zamonaviy musiqa ta'limida sifatli pedagogik asoslar yaratish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Klarnetning orkestrda tutgan o'rni, uning fonik

uyg'unlashuvi, boshqa cholg'ular bilan timbral kontrast hosil qilishi va texnik imkoniyatlarining cheksizligi bu tadqiqotni o'ta muhim va ilmiy jihatdan asoslangan yo'nalishga aylantiradi.

Klarnet — bu silindrsimon trubali, bir dildirakli (monoreed) nafasi orqali tovush hosil qilinadigan aerofon cholg'ular turkumiga mansub. Uning asosiy rezonator trubasi silindr shaklida bo'lib, bu forma tovushni aniq, chuqur va boy tembr bilan chiqarish imkonini beradi. Tovush manbai sifatida ishlatiladigan dildirakning vibratsiyasi orqali havo ustunida akustik rezonans yuzaga keladi, bu esa klarnetga xos o'ziga xos tovush palitrasini shakllantiradi. Klarnetning tovush chiqarish tizimi nafaqat tembr nuanslari, balki intonatsion barqarorlik va temperatsion muvozanatni ham ta'minlaydi. Asbobning chalish texnikasi, ayniqsa, tovush balandligini (dinamika) erkin nazorat qilish imkoniyati bilan ajralib turadi. Klarnetda tovush chiqarishning yuqori, o'rta va past registrlari o'zaro sezilarli tembr farqiga ega bo'lib, bu uni orkestrdagi boshqa cholg'ulardan ajratib turadi.

Damli cholg'ular orkestri tarkibida klarnet asosiy melodiya liniyalarini olib boruvchi, tembr jihatdan bog'lovchi va ansambl uyg'unligini shakllantiruvchi cholg'u sifatida xizmat qiladi. Uning moslashuvchanligi sababli u orkestrning turli tembr qatlamlariga integratsiyalashuvchan bo'lib, fleyta, obua, fagot, saksafon va hatto misli cholg'ular bilan birga uyg'un ijroni ta'minlay oladi. Ayniqsa, klarnetning pianissimodan fortissimogacha bo'lgan dinamika diapazoni orkestrning hissiy ifoda doirasini kengaytiradi. Ushbu cholg'u vositasi orkestr asarlarida ko'p hollarda solistik partiyalar, melodik fragmentlar yoki emosional kulminatsiya nuqtalarida qo'llaniladi. Shu sababli, klarnetchidan nafaqat texnik mahorat, balki musiqiy obrazni ifodalay olish, intonatsion aniqlik, yadroli nafas va artistik ifoda talab etiladi.

Klarnet chalishda eng muhim texnik jihatlar — bu nafasni boshqarish, artikulyatsiya, barmaq texnikasi va intonatsion moslashuvchanlikdir. Nafasni boshqarishda diafragmatik nafas olish usuli asosiy o'rinni egallaydi, bu esa nafasning barqaror va to'liq bo'lishini ta'minlaydi. Artikulyatsiyada tonguing (til bilan zarba berish) texnikasi orqali tovushga aniqlik va ravonlik beriladi. Mashqlar jarayonida quyidagi texnikalar ustida ishlash muhimdir:

Legato – bog'liq, yumshoq va izchil tovushlar chiqarish texnikasi.

Stakkato – qisqa, zarbli, lekin aniq artikulyatsiyalangan tovushlar yaratish texnikasi.

Frulato (flutter-tongue) – tovushga vibratsion effekt qo'shish texnikasi, ko'pincha zamonaviy asarlarda ishlatiladi.

Altissimo – yuqori registrda chalish texnikasi, murakkablik darajasi yuqori.

Mashqlar pedagogik nuqtai nazardan bosqichma-bosqichlik, individual yondashuv va intonatsion eshitish qobiliyatini rivojlantirish asosida olib borilishi lozim. Ayniqsa, yosh klarnetchilar bilan ishlashda dastlabki barmaq mashqlari, registral o'tishlar, hamda intonatsion barqarorlikka erishishga qaratilgan tizimli mashg'ulotlar zarur bo'ladi. Jahon musiqiy ta'limida, xususan, fransuz, nemis va rossiya klarnet maktablarida ijrochilikda o'ziga xos metodik yondashuvlar mavjud. Fransuz maktabi yumshoq tembr, legato ijrosi bilan ajralib tursa, nemis uslubi aniqlik va texnik noziklikni afzal ko'radi. O'zbek musiqiy maktabida esa, milliylikka asoslangan ijrochilik uslublari, ayniqsa, folklor asarlarining moslashtirilgan variantlari orqali klarnetchilik rivoj topmoqda.

Adabiyotlar tahlili:

Mazkur mavzuni chuqur o'rganish jarayonida musiqa nazariyasi, cholg'ushunoslik, ijrochilik metodikasi hamda orkestr ashulalarini tahlil qilishga oid turli adabiy manbalar

o'rganildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, klarnet cholg'usining akustik va texnik imkoniyatlari bo'yicha ilmiy-umumlashtiruvchi tadqiqotlar yetarli darajada mavjud bo'lsa-da, ularni milliy musiqa ta'lim tizimi kontekstida integratsiyalashgan yondashuvda tahlil qilish hozircha yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan.

Jahon miqyosida tan olingan cholg'ushunos olimlar — H. Shmidt, E. J. Gregory va J. Backus kabi mutaxassislar tomonidan yozilgan asarlarda (*masalan, The Acoustics of Woodwind Instruments, Clarinet Techniques*) klarnetning tovush chiqarish mexanizmi, rezonans xususiyatlari, nafas texnikasi va artikulyatsion imkoniyatlari chuqur tahlil qilingan. Bu asarlar, ayniqsa, texnik aspektlar va tembr shakllanishi bo'yicha chuqur nazariy bilim beradi. Aynan Gregoryning izlanishlarida klarnetning silindrsimon trubasi va dildirakning akustik muvofiqligi haqida batafsil bayon etilgan.

Shuningdek, Rossiya klarnet maktabi vakillaridan V. A. Starostin va N. L. Lazarev tomonidan yozilgan "Кларнет: методика обучения и репертуар" kabi qo'llanmalarda o'quvchilarni bosqichma-bosqich tayyorlash, texnik mashqlar, repertuar tanlash va orkestrda ishlash bo'yicha amaliy metodikalar bayon etilgan. Ularning yondashuvida klarnetchining nafaqat texnik, balki musiqiy-tasviriy tafakkurini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Mahalliy adabiyotlar tahlilida esa, O'zbekiston musiqa ta'lim tizimiga oid risolalar, masalan, I. R. Abdullayev, Z. X. Raxmatullayeva, B. T. Jo'rayev kabi mualliflar tomonidan yozilgan metodik qo'llanmalar ko'zga tashlanadi. Bu asarlarda klarnetning xalq cholg'ulari bilan uyg'unlashtirilgan ijrochilik shakllari, milliy cholg'u ansambllarida qo'llanilishi va pedagogik metodlar ko'rib chiqilgan. Jumladan, milliy orkestr repertuariga moslashtirilgan klarnet partiyalarining o'quvchi-yoshlar bilan ishlashda qanday ta'sir ko'rsatishi haqida ham amaliy tahlillar mavjud.

Biroq, ayrim kamchiliklar shundaki, hozirgi kunda ko'pchilik o'quv-metodik qo'llanmalarda klarnetning akustik tahliliga doir fundamental yondashuvlar yetishmaydi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar — masalan, akustik simulyatsiya dasturlari, digital spektrografiya va interaktiv mashqlar asosida o'rgatish metodikasi hanuzgacha chuqur o'rganilmagan. Bu holat klarnetni o'rgatish jarayonini yanada takomillashtirish zarurligini anglatadi. Yuqoridagi adabiyotlar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, klarnet cholg'usining akustik va ijrochilik xususiyatlarini yoritishda nazariy hamda amaliy adabiyotlarning birgalikda qo'llanilishi eng maqbul yondashuvdir. Shu bois, klarnetni musiqiy ta'lim jarayoniga integratsiyalashda xalqaro va milliy tajribalarning uyg'unlashuvi dolzarb ilmiy va amaliy vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Muhokama:

Damli cholg'ular orkestri kontekstida klarnet cholg'usining o'rni va ahamiyati musiqa san'atining timbral va texnik imkoniyatlarini kengaytiruvchi omil sifatida talqin etilishi mumkin. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, klarnet o'zining akustik rezonans qurilishi, differensial tembr diapazoni, intonatsion barqarorligi va nafas texnikasi asosidagi ijro qulayligi bilan boshqa dambe cholg'ular orasida ajralib turadi. Ayniqsa, silindrsimon truba va bir dildirakli (monoreed) strukturasi klarnet tovushining akustik rezonansini mukammal darajada shakllantiradi.

Klarnetning ijrochilik texnikasi – bu nafaqat barmaq texnikasi va artikulyatsion aniqlik, balki diafragmatik nafas olish, legato-stakkato kontrasti, intonatsion differensiallik va musical phrasing (musiqiy frazalash) kabi murakkab elementlarning uyg'unligidir. Bunday murakkab

ijrochilik sifati ushbu cholg' u vositasining orkestrdagi ifodaviy imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu holatda, klarnetning orkestrdagi funksional vazifasi ikki yo'nalishda ko'rinadi: solistik (yakkaxon) ijro va ansamblik (ko'p tovushli uyg'unlikda ishtirok).

Tadqiqotda aniqlanishicha, damli cholg'ular orkestrida klarnet orkestr palitrasining modulyator tembr sifatida xizmat qiladi, ya'ni boshqa cholg'ular o'rtasidagi tembr uyg'unligini muvozanatlashtiradi. Ayniqsa, fleyta va obua singari yuqori registrdagi cholg'ular bilan hamda fagot yoki tenor saksafon bilan uyg'unlashtirilganda, klarnet fonik ko'prik sifatida ishlaydi. Bu esa musiqiy tuzilmada polifonik qatlamlar orasidagi o'tishlarni silliq va ifodali bajarish imkonini beradi.

Klarnet ijrochiligini o'rgatishda mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, ilg'or xorijiy tajribalarda texnik va nazariy bilimlar uyg'un yondashuv asosida beriladi. Bu borada Rossiya, Fransiya va AQSH ijrochilik maktablarining metodik tajribalari alohida e'tiborga loyiq. Ularning barchasida nafas texnikasini o'rgatish, artikulyatsion yondashuvlar, improvisatsiya elementlari va texnik mashqlar bir butun sifatida qaraladi. Mahalliy musiqa ta'lim tizimida esa, bu yondashuv hali to'liq tizimlashtirilmagan bo'lib, aynan klarnetning orkestr doirasidagi roli haqida mustaqil metodikalar yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, klarnetning ijrochilik xususiyatlari nafaqat texnik murakkablik, balki musiqiy ifodaning semantik qirralarini yoritishda ham katta ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, emotsional kulminatsiyali asarlarda klarnetning barqarorligi va tembr boyligi orqali muallif g'oyasini aniq va ta'sirli yetkazish mumkin. Shu nuqtai nazardan klarnet orkestr kompozitsiyasida psixoakustik rol ham o'ynaydi – ya'ni tinglovchi ongida muvozanat, sokinlik yoki dramatik emotsiyani uyg'otuvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, zamonaviy musiqa texnologiyalarining (masalan, akustik analizatorlar, digital spektrografiya, virtual orkestr platformalari) rivojlanishi klarnet ijrochiligini o'rgatishda yangi pedagogik imkoniyatlar ochmoqda. Bu esa klarnetni o'rgatish jarayonida interaktiv metodikalar va multimedaviy vositalarni qo'llashga asos bo'la oladi. Klarnetning orkestrda tutgan o'rni va ijrochilik imkoniyatlarini chuqur o'rganish, uni musiqiy ta'lim tizimida zamonaviy metodikalar asosida rivojlantirish, shuningdek, xalqaro tajribalarni integratsiyalash – zamonaviy musiqa ta'limining dolzarb vazifasidir.

Xulosa.

Klarnet cholg'usining damli orkestr tarkibidagi o'rni va ahamiyati musiqiy ijroning texnik, akustik hamda estetik jihatlarida muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, klarnetning silindrsimon rezonator qurilishi, bir dildirakli tovush hosil qilish mexanizmi va keng tembr imkoniyatlari uni orkestrning ko'p funksiyali cholg'usiga aylantirgan. Ayniqsa, tovush balandligi, tembr rangi, artikulyatsion texnika va nafasni boshqarishdagi moslashuvchanligi klarnetni solistik hamda ansamblik ijro uchun nihoyatda mos vosita sifatida namoyon etadi. Ijrochilik texnikasi nuqtai nazaridan klarnetchi musiqachidan nafaqat texnik mahorat, balki musiqiy frazlash, dinamik nazorat va emotsional ifoda ko'nikmalarini ham talab etadi. Shu bois, musiqa ta'limi tizimida klarnetni o'rgatish metodikasini ilmiy asoslangan holda takomillashtirish, yosh ijrochilarda barqaror nafas texnikasi, aniq intonatsiya va tembr sezgirligini shakllantirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Xalqaro tajribalar tahlili klarnetni o'qitishda integrativ yondashuvlar, ya'ni nazariy bilimlar, texnik mashqlar va ijodiy ifoda usullarining uyg'unligini ta'minlash samaradorligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, milliy musiqa ta'limi tizimida klarnet ijrochiligini rivojlantirish

uchun zamonaviy texnologik vositalar, virtual mashq platformalari va interaktiv metodikalar asosida o'quv-uslubiy materiallar ishlab chiqish zarurati mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullaev I. R. Musiqa ta'limida cholg'u ijrosi. – Toshkent: “O'qituvchi”, 2018. – 180 b.
2. Jo'raev B. T. Cholg'ushunoslik asoslari. – Toshkent: “Ma'naviyat”, 2019. – 144 b.
3. Rahmatullaeva Z. X. Cholg'u ijrosi metodikasi. – Toshkent: “Fan va texnologiyalar”, 2020. – 164 b.
4. Бэ́кхас Дж. Основы акустики. – М.: Мир, 1977. – 560 с.
5. Шмидт Х. Акустика духовых инструментов. – Лейпциг: Breitkopf & Härtel, 1990. – 324 с.
6. Грегори Э. Дж. Кларнет: техника исполнения и методика. – Лондон: Oxford University Press, 2001. – 288 с.
7. Старостин В. А. Методика обучения игре на кларнете. – М.: Музыка, 1985. – 192 с.
8. Лазарев Н. Л. Кларнет и оркестр: учебное пособие. – СПб.: Композитор, 2003. – 216 с

INNOVATIVE
ACADEMY